

Мельничук І. В.,

Маріупольський державний університет, м. Маріуполь

АРХЕТИПИ ЄВИ ТА ЛІЛІТ В КОНТЕКСТІ ФЕМІНІСТИЧНОГО ДИСКУРСУ ПОЕЗІЇ ГАННИ ЧУБАЧ

У статті розглядається використання архетипних образів Єви та Ліліт в контексті феміністичного дискурсу поезії Ганни Чубач. Увагу акцентовано на потлумаченні образів першожінок як Жінки Тілесної і Жінки Духовної відповідно, двох іпостасей жіночої природи, що постають як роз'єднані в межах патріархальної свідомості.

Ключові слова: архетип, феміністичний дискурс, Єва, Ліліт.

В статье рассматривается использование архетипных образов Евы и Лилит в контексте феминистического дискурса поэзии Ганны Чубач. Внимание акцентировано на трактовке образов первых женщин как Женщины Телесной и Женщины Духовной соответственно, двух ипостасей женской природы, которые мыслятся в патриархальном сознании как разъединенные.

Ключевые слова: архетип, феминистический дискурс, Ева, Лилит.

The article discusses the use of archetypes of Eve and Lilith in the feminist discourse poetry Ganna Chubach. Emphasizes interpretation of the image of first women as Women Bodily and Spiritual Women respectively, the two parts of the female nature, which in a patriarchal consciousness are separated.

Keywords: archetype, feminist discourse, Eve, Lilith.

Актуалізація гендерних досліджень, що відбувається зараз не лише в західній, але й і у вітчизняній філософській традиції, з необхідністю ставить питання про витоки тих стереотипних уявлень про чоловіче та жіноче, які властиві різним культурам. Не зважаючи на об'єктивно існуючі відмінності, можна виявити певні стійкі структури, які своїм корінням сягають міфологічного світосприйняття. Саме в міфі можна виявити ті структури, які, трансформуючись, видозмінюючись в культурно-історичному просторі та часі, приходять до нас, маючи статус “вічних”, “Богом або природою наданих”, а отже, незмінних стереотипів та моделей чоловічого та жіночого.

Використання цих понять як універсальних образів людства допомагає при аналізі втілених у поетичному слові глибин маскулітної й феміної природи. Тому, актуальним вбачається звертання в контексті феміністичного дискурсу поетичного простору Ганни Чубач до потребуючих пильного прочитання знакових образів жінок, що повстають проти тиранії чоловічої влади, – архетипів Єви та Ліліт.

Згідно з міфологічним тлумаченням, першою дружиною Адама була Ліліт, яка відмовилася підкорятися своєму чоловікові й добровільно залишила рай. За “Енциклопедією Юдейства”, Ліліт – жінка-бунтарка, котра вважала себе рівною Адамові, а коли той почав ставитися до неї як до нижчої істоти, покинула його і стала супутницею Самаеля, володаря темних сил. Порвавши з Адамом, Ліліт перетворилася на деструктивну спокусницю, що розпалює пристрасть чоловіків та умертвляє новонароджених дітей.

На відміну від негативного юдейського, позитивним щодо Ліліт є гностичне тлумачення. Тут Ліліт подається як жінка розумна, котра не задовольняє самого Яхве – Бога, що створив її: сила розуму жінки загрожує картині світу в раю, тому Бог виганяє її і творить Адамові іншу, підкорену йому (метафорично – з чоловічого ребра) – Єву. А виганниця Ліліт, набирає подоби Змія (втілення мудрості та розуму) й повертається до раю, щоб спокусити свідомістю першочоловіка та його нову супутницю. Саме Ліліт в образі Змія, згідно з гностичним тлумаченням, відкриває божественній парі таємницю духовності та кохання: Адам і Єва пізнають свою інтелектуальну та духовну убогість (до події спокуси вони були прикуті до Тіла – світу матерії, до сновидного світу невідання) і вирушають за Змієм як нові вигнанці з раю – у пошуках своєї духовної сутності.

Один із великих фемінінних міфів про походження людства активно підхопили французькі дослідниці. Це можна пояснити тим, що на тлі європейського контексту демонічна естетика зла та жорстокості в чоловічому письмі яскраво виписана саме у французькій літературі. Класичний модернізм закономірно породив тут постмодерністський дискурс, що так чи інакше сьогодні культивується в українському культурному просторі. Одним із його різновидів став феміністичний дискурс, в якому активізується маргінальний жіночий образ патріархального міфу про створення статей у Старому Заповіті, а саме образ першої жінки Адама – Ліліт. Розумна Ліліт протиставляється Єві як винятково тілесній жінці, жінці без розуму, оскільки остання виступає цілком придатним сексуальним об'єктом для панування Адама. Негативне тлумачення образу Ліліт в єврейській патріархальній традиції зумовлює культовий образ Ліліт в єврейському та європейському фемінізмі. Інтерпретація образу первісної жінки вступає в суперечність з моделюванням матріархального міфу як ідеального правління Матері.

У середині 1960-х років в науковому дискурсі активно відбувається побудова міфу Богині-Матері як основи західної цивілізації. Відомо, що кінець матріархату пов'язаний із вибухом насильства в гармонійному та мирному європейському матріархальному світі. Вважається, що патріархат був привнесений в Європу зі Сходу: вторгнення до західного світу озброєних металом народів, поклали край щасливим часам матріархату.

В опозиційному до традиційного патріархату дискурсі важливу роль відіграє тлумачення архетипу первісної Жінки. Протягом п'ятнадцяти років образ Ліліт досліджувала французький філософ Франсуаза Ганж. Вибудовуючи модель основоположного старозаповітного міфу про походження людської статі, Ф. Ганж актуалізує опозицію гностичного та юдаїзованого християнства. Розвиваючи гностичні уявлення, згідно з яки-

ми правління Яхве означало падіння в матерію, втрату духовності шляхом позбавлення світобудови жіночої душі, вона погоджується, що Змій є втіленням Духовної Жінки, божественного жіночого начала. Ліліт і Єва у дослідженнях протиставляються як роз'єднані сутності Жінки. Духовна жінка в образі змія навчає Тілесну – "відкрити очі", стати подібною до богів, які відають, що таке добро і зло, тобто йдеться про факт набуття свідомості.

Ф. Ганж, роблячи спробу реставрувати культуру Божественної Матері, що нібито захована під патріархальним порядком, звертається до образів Ліліт та Єви як двох архетипних образів міфологічної Жінки – вигнаної з патріархального світу Духовної Жінки та культивованої тут Тілесної, тобто підкореної суворому патріархальному закону, що поставив її у залежність від чоловіка-самця, звівши до тіла-об'єкту.

Цілком очевидно, чому образ Ліліт привертає увагу феміністок. Він подається до тлумачення як архетипний образ, по суті, першої феміністки, що відстоює право вільного вибору, статево рівноправність, силу жіночості та сексуальну свободу.

Поезія Ганни Чубач "Леліт" (зб. "Небесна долина", 1993) являє собою ремінісценцію основних апокрифічних мотивів міфу про першолюддей. Основу її становить міфологічний чотирикутник "Бог – Адам – Ліліт – Єва", де Леліт протиставлено Єві як дух і матерію. Леліт являє собою диво-жінку з "великими блакитними очима", в якій за плечима мріли рожеві крила і "довгі вії – наче ковила", її усмішка затьмарювала яскраве денне світло, а дух сягав меж можливого, і саме цей політ духу і думки ідеального створіння видався Богу занадто зухвалим: "...Мріями своїми/ Вона самого бога досягла./ Цим розгнівила Батечка-Отця./Він вигнав геть зухвалицю із раю./Боги не люблять, як земні літають./Од сотворіння світу й до кінця" [2, с. 217].

На місці вигнаної Леліт з'являється Єва, з появою якої змінюється життя Адама. Нова дружина наділена досить ефектною зовнішністю, вона гарна господиня і мати: "Варила м'ясо і крутила жорна./ Оберігала вогнище своє" [2, с. 217]. І до того ж, що найголовніше, нове творіння Боже позбавлене вад своєї попередниці, Єва – "покірنا. Тиха. І земна до краю", що цілковито влаштовує Бога. Адам, проте, радості небес не поділяє, але, він не наділений сміливістю Леліт, не здатний на протест і свою незгоду висловлює лише зігнаням. Після суворо вичитаної догани Творця Адам змушений змиритися і вести тихе сімейне життя разом з Євою, множити рід і славити Бога. Та не полишає його туга за знищеною Богом мрією, від якої тепер "лиш блакитне мрево./ І те покрите шаром пилюги" [2, с. 217]. Неприборкана частина його душі прагне єднання жінкою, яка була Особистістю, а не тільки самичкою, з жінкою, чий дух відкрив би йому нові висоти. Він тужить, і туга ця вічна: "Лише вночі, як місяць золотий/Закохано блукав поміж зірками./Щеміло серце в бідного Адама./Аж стогін виривався голосний./ І так понині – вже мільйони літ – він шепче: "Єва!"/Чується: "Леліт!" [2, с. 217].

Єдине текстуальне поле з поезією "Леліт" формує поезія "Кому ж іще?", присвячена Любові Голоті (остання обіймала посаду редактора жіночого поетичного журналу "П'ята пора", таким чином присвята встановлює діалогічний зв'язок тексту з творами так званого "жіночого письма" початку 90-х років ХХ століття). Лірична героїня "Кому ж іще?" являє собою розщеплену особистість, у якій мусять уживатися і Єва, і Ліліт. Така розщепленість сприймається як Боже покарання – життя жінки в патріархальному суспільстві. Вдень вона Єва, занурена у господарські клопоти, змушена "варить борщі, куплять кефір", "дитину колісати", "вранці – кухню підмітати"; вночі – Ліліт, яка "сягає крилом високих зір". Єдине, що залишається зашореній буднями ліричній героїні, – ставити собі по суті риторичне запитання: "Це дуже мало? Чи багато?" [2, с. 285].

Письменниця інтегрує у феміністичний дискурс також і архетипний образ "спадкоємиці" Ліліт – багаторстраждальної земної Єви, про що свідчать поезії "Попросила пів'яблука в Єви" (зб. "Літо без осені", 1986), "Монолог Єви" (зб. "Прозріння", 2001), а також поема "Спіймана світом" (зб. "Дзвінка ріка", 2000). "Монолог Єви" та визначені мотиви поеми "Спіймана світом" є ремінісценціями біблійної легенди про створення першої жінки, спокушення, гріхопадіння та вигнання з Раю Адама і Єви.

Яким би чином не було інтерпретовано створення жінки, аналіз біблійного тексту засвідчує те, що до її створення жіноче начало входило до складу першої людини – Адама і було лише виділене та відокремлене. Отже, якщо образ і подоба Бога утримувала в собі два начала, то і сам Бог має їх. Створення жінки, виділення ребра чи частини тіла – це перетворення людського на жіноче і чоловіче з метою народження собі і чоловікові подібних. Це виокремлення, виділення певної функції (виношування, народження) і закріплення її за однією частиною людства – жінкою.

На відміну від Платона, який вважав статі рівними від початку їх виникнення, адже навпіл було розрізано єдину плоть і душу, отже, виникли рівні частини – половини, згідно Біблії від єдиної плоті і душі було відділено Богом частину. Навіть якщо це не ребро, а грань, сторона єдиної сутності, все ж жінка є чимось вторинним, частковим, не половиною, не рівною частиною, а, отже, неважливим, незначним, приналежним до першої людини – тепер вже чоловіка, людини чоловічої статі. Відтепер у біблійному тексті людиною скрізь називається тільки Адам, чоловік.

Текст Біблії послужив приводом до того, щоб жінку не вважали людиною, сумнівались в наявності у неї душі, адже душу дав Бог людині, а відтак лише Адамові, чоловіку. Про душу ж жінки в Біблії не говориться.

Не менш важливою для розуміння проблеми сутності жіночої статі та відношення статей є біблійна оповідь про гріхопадіння людей. Стать – половинчасте буття, котре колись було цілісним, повним, самодостатнім, але згодом розділилось на дві частини, два начала – чоловіче та жіноче. Однак, не зважаючи на розподіл, ці два первні у своєму райському вимірі були прямими провідниками божественної волі, – знаходились в стані гармонії, щастя, тяжіли одне до одного і не знали ворожнечі. Після гріхопадіння чоловіче та жіноче начало прийшли зовсім до іншого стану, сповненого свавіллям, взаємною ворожнечею, котрий триває до нашого часу. Адам двічі давав ім'я жінці: уперше – після її створення (Жінка, тобто Чоловікова), вдруге – після гріхопадіння (Єва, або Хава (Хая) – від дієслова "хая" – та, що дає життя, тобто матір людей, життя). Жінка (Інша,

Чоловікова) і Єва – це два імені, що відображають ставлення до жінки до і після гріха, спочатку – помічниця, чоловікова частина, власність, що підпорядкована і підвладна йому як тварина, потім – додається ще й матір людей, всіх народжених, смертних, матір грішників і гріха. Вона не тільки согрішила сама, але й спокусила чоловіка, якого не зміг спокусити навіть диявол.

Спочатку змії хотів спокусити чоловіка, але передумав, вирішивши, що цю глиняну колоду нічим не розворушити. Єва, на відміну від Адама, постає активною, такою, що жадає знань. Лише коли Адам скуштував заборонений плід, він раптом побачив, яка спокуслива Жінка. Єва “розбудила” Адама. Вона пробудила в ньому бажання, потяг, потребу в коханні. Разом із тим у Єві понижено матір, дітонародження виявляється пов’язаним з гріхом, спокусою, стражданням. Саме цей біблійний постулат, здається, найбільше обурює ліричну героїню поеми “Спіймана світом”. Для неї залишається незрозумілим, чому любов, в якій починається нове життя, проголошується гріховною: “Одну любов/ Судилося спізнати./ (Яка, чомусь./ Гріховна дотепер?)/ Любить мужчину/ І дитя зачати –/ Засвідчити./ Що Бог іще не вмер” [1, с. 217].

Але Жінка віднині народжує для страждання. Кожний важливий крок у її житті залишає рану в серці. Для неї любов і шлюб стають засобом проти напастей життя, але і тут чекають муки, адже біль не закінчується з пологами: турбота про дітей, їх долю – страждання на все життя. Жінка через гріхопадіння стала матір’ю всіх грішників. Ремінісценції старозаповітних оповідей у поемі “Спіймана світом” розгортають перед читачем історію споконвічної нівеляції жінки у патріархальному суспільстві, підтримуваної офіційною релігією: “Завжди покірна./ Себе не знає./ У Храм – ще можна./ У Вітвар – вже ні./ Адам донині/ Яблука вминає./ І шкирить зуби:/ – Всі жінки дурні!” [1, с. 203].

Повстаючи проти приниження і упослідження жінки, лірична героїня вдається до досить нищівних і брутальних висловлювань з використанням пейоративної лексики: “Дурна щоранку./ І дурна щоночі./ І цілий день/ Дурнюша, бо дурна./ А, як дурною/ бути не захочеш./ То будеш тричі./ Дурище, дурна!” [1, с. 203]. Так само категорична вона у поцінюванні усіх представників чоловічої статі, вважаючи, що сотворення Адама першим, робить його лише таким собі “першим млинцем”, який, як відомо, рідко вдається. Чоловіче породдя бачиться їй пихатим і зарозумілим у своїй чоловічій, благословенній Богом, зверхності: “Коли відчув./ Що має всі права./ Що вища влада –/ То велике благо./ У поведінці./ Жестах і словах/ Адам нахабство/ має за відвагу” [1, с. 215].

Лірична героїня поезії “Монолог Єви” (зб. “Прозріння”, 2001) осмислюючи історію гріхопадіння і вигнання з Едемського саду, скаржиться на даровану їй Господом Богом пару. Єві прикро, що за офіційною версією тих, хто “сильніший у силі”, її проголошено єдиною винуватицею гріхопадіння людського. Вражена вона також і підступністю своєї “другої половини” – Адам не зважився взяти на себе хоч частину провини, перекававши увесь її тягар на дружину. Викликає у неї нарікання і факт творення її з Адамового ребра, мовляв, шкодуючи якусь значиму частину свого тіла, Адам “розщедрився” тільки на маленьке недолуге реберце: “Міцне, велике пожалів – не виклав! Слабке, найменше – Богові вручив” [3, с. 128]. Усі чоловікові вчинки заставляють Єву сумніватися у його коханні, що, в свою чергу, породжує невеселі думки про спільне майбутнє. Проте Єва твердо переконана, що зірваний нею плід дерева пізнання став своєрідним рушієм людської еволюції: “Думки...думки... Зібралось вас немало./ Ти – правиш світом, я – не маю прав. / Якби колись те яблуко не дала./ Ти б досі, друже, у раю ще спав!” [3, с. 128].

В поетичному просторі Ганни Чубач жінка мислиться як абсолютно самодостатня особистість, походження і існування якої виключає будь-яку вторинність: це вже не та, що з ребра Адамового, не та, що була принижена Богом-чоловіком. Перед читачем постає величний образ Жінки-Матері, увічненої земної Мадонни, і горе тому, хто посміє скривдити цей Божий витвір.

Література:

1. Чубач Ганна Дзвінка ріка: Лірика/ Ганна Чубач. – К. : Університетське видавництво “Пульсари”, 2000. – 223 с.
2. Чубач Ганна Небесна долина: Вибрані поезії/ Ганна Чубач. – К. : Укр. Письменник, 1993. – 367 с.
3. Чубач Ганна Прозріння/ Ганна Чубач. – К. : В-во “Бібліотека Українця”, 2001. – 230 с.